

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ У ХРИСТИЯНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

І. М. САВИЦЬКА, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
**Національний університет біоресурсів
і природокористування України**
E-mail: isavitskaya@gmail.com

Анотація. В контексті статті розглядаються питання про природу людської волі, співвідношення волі та інтелекту, свободи людини і Божественної благодаті як необхідної умови спасіння. Досліджуються середньовічні концепції свободи волі. Зазначається, що завдяки християнству була відкрита людська індивідуальність, засобом її спасіння, переходу в царство небесне - царство свободи, є метафізична любов до Бога. Але така любов означає і цілком усвідомлену відповідальність людини перед людьми.

Ключові слова: свобода, звільнення свідомості, свобода вибору, свобода волі, благодать, необхідність, відповідальність, спасіння, благодать

**У необхідному – єднання, в сумнівному – свобода, у всьому – любов.
Возлюби Господа і роби що хочеш...
Августин Блаженний**

Актуальність. Проблематика свободи – традиційна тема світової філософії – набула в наші дні особливої актуальності. Шлях звільнення людини, передусім, це – духовний шлях, шлях внутрішньої боротьби, подолання власних обмежень, хибних уявлень, стереотипів. В той же час це шлях зовнішньої боротьби, протистояння зовнішній агресії, насильству, суспільним упередженням задля пошуку стану гармонії зі своєю внутрішньою природою, природою інших вільних людей та Абсолютом, Богом. Процес звільнення свідомості, як стан пошуку гармонії, відкидає рабство, будь-який тиск чи залежність. Утвердження внутрішньої та зовнішньої свободи – це процес самореалізації індивіда, здобуття гармонії між духом та тілом. В той самий час це процес перманентного протистояння особистості будь-яким проявам соціальної несправедливості та утиску. Трансформаційні процеси,

що зародилися в Україні у останнє десятиліття, підвищили соціальну значущість досліджень, присвячених проблемі людської свободи. [8, с. 67]. Минуле завжди існує у варіативній рецепції сучасності. Це стосується й середньовічної філософії, яка чекає свого особистісного переосмислення, що веде до долання традицій, мисленевого і реального оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика свободи та свідомості завжди приваблювала та приваблює дослідників, вона є центральною у філософсько-антропологічних студіях багатьох філософів. Упродовж ХХ століття проблема свободи активно досліджується і в українській філософії та має значну різноаспектну літературу. У дотичності до зазначеного феномену перебувають сотні праць, предметом аналізу в яких були чи є проблеми соціального й культурного розвитку та актуальності свободи в українській перспективі. Це філософи, історики, політологи, серед яких: В. Андрущенко, І. Бичко, М. Брайчевський, Г. Волинка, Г. Горак, Л. Губерський, Я. Грицак, І. Дзюба, О. Забужко, В. Загороднюк, О. Кульчицький, А. Лой, В. Лях, Є. Маланюк, М. Попович, Т. Розова, Є. Сверстюк, В. Табачковський, В. Шинкарук та ін. Попри існування значного масиву літератури, стан її наукового осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що проблема свободи у християнській філософії епохи середньовіччя у контексті історико-філософського та антропологічного дискурсу не була позначена у вітчизняній теоретичній думці як окремий горизонт дослідження, а й через те, що низка вузлових моментів осмислюваного феномену залишається поза увагою дослідників.

Метою дослідження є здійснення філософського аналізу феномену свободи в добу середньовіччя.

Результати дослідження та їх обговорення. Середньовічний період являє собою своєрідний пласт філософської думки, в якому явно позначається загострення проблеми свободи людини. Це можна пояснити тим, що саме в середньовічній філософії вперше в історії філософської думки увага людини концентрується на внутрішньому світі. Епоха Середньовіччя радикально змінила саму постановку питання про людську свободу. Християнство радикально трансформувало моральний імператив, поставивши в центр розгляду благо ближнього – саме таким чином сфера етики була відокремлена від сфери права; християнство «змінило» теодицею, замінивши імперсональний космічний детермінізм унікальною божественною причинністю.

Християнство відкриває епоху вільної творчості, яка виникла завдяки зусиллям античності. Згідно християнству, сам Бог в акті свободи створює вільну людину, щоб вона могла здійснити свою

боголюдську природу, продовжувати акт вільного творіння. Таїнство з'єднання божественної і людської природи стало визнаватися для всіх християн вищою метою. Людина повинна здійснити свою вільну сутність в єдності з божественним Абсолютом. З відкриттям свободи як якості і способу людського буття в християнстві почалася розробка проблеми свободи вибору, оскільки необхідно було вирішувати проблему зла в світі і відповідно проблему критеріїв добра. Чому людина не завжди добра і може вибирати зло і чому всемогутній Бог – творець – це допускає? Найпоширеніша відповідь – за зло відповідає «вільна воля» людини, яка зберігає полярність і здійснюється у «вільному виборі», а вибір як метод організації людського буття теж є полярним. Розвиток проблеми свободи, а в подальшому історії філософії пов'язаний із розробкою цього християнського підходу.

Уже в тексті самої Біблії можна простежити послідовне видозмінення значення поняття ідеї свободи як філософської категорії. Так, в Старому Завіті йдеться лише про свободу Яхве як визволителя укладених з-під варті – це була «священна» служба Яхве. З цього видно, що старозавітна інтерпретація поняття свободи є розуміння свободи не як атрибуту божественного буття, а лише як відповідної діяльності із звільнення конкретних людей. І хоча про свободу людей в старозавітних текстах мова безпосередньо і не ведеться, можна побачити, що сам характер божественних заповідей, де йдеться про злочини і покарання за ці гріхи, каяття, містить в собі в прихованому вигляді якісь зачатки поняття свободи (перш за все, свободи рішень). Християнська концепція інтерпретує свободу з погляду і в ім'я спасіння особи від марноти світу. Це передбачало істотні зміни в розумінні свободи щодо античності. У духовному просторі християнства відкрилася суперечність між тим, що людина робить, і тим, що вона покликана (Господом) робити, якою вона покликана бути або ставати. З погляду християнства, могло бути зрозумілим, що людина покликана бути доброю, однак, як це покликання здійснити, якщо індивід перебуває в тенетах суперечливих бажань.

Філософські рефлексії щодо поняття свободи в Середньовіччі вперше можна знайти у Філона Олександрійського. Спочатку він розвиває ідеї стоїків про поняття свободи в своїх текстах; пізніше вже використовує ідеї Платона. На думку Філона, вільним є тільки Бог, єдиний бог, який «ні на що не спирається» і як «само себе наповнює і самодостатнє» вище буття. Бог є настільки вільним навіть і по відношенню до самого себе, що він може бути творцем всесвіту без залучення будь-якого деміурга. Адже Бог з'єднує в собі як благо, з якого все виникло, так і силу, завдяки якій він керує всім

світом. Вільною людиною є той, кому Бог дарує свободу. Бог може обдарувати людину свободою, оскільки він створив людину як єдину духовну сутність.

Намагаючись узгодити Біблію з філософією, Оріген вдався до методу алегоричного тлумачення Святого Письма. Він припускав, що Біблія має лише духовне значення, а не обов'язково буквальне. Розв'язання проблеми таке: загальну здатність діяльності ми отримали від Бога, але самі користуємося нею або для добра, або для зла. Бог створив людей із нічого і надав їм свободу волі, щоб добро було їхнім власним добром. Зовнішні впливи, яких вони зазнають – не в їхній владі; але добре чи погано користуватися ними – залежить від нашої волі, бо наш розум розглядає і вирішує, як слід чинити [6, с. 45]. Оріген підкреслює самотійність людини, яка все ж не означає, що людина цілком вільна. Хоча наше вдосконалення, зауважує Оріген, не відбувається без нашої діяльності, здебільшого його здійснює Бог. І наше спасіння залежить від Бога незрівнянно більше, ніж від нашої влади. На думку Орігена, люди мають природну здатність розрізняти добро і зло, ми можемо також і оперувати цими двома поняттями. Однак, здатність вибирати добро і відкидати зло є вже абсолютно особливим актом. Подібний вибір не тільки свідчить про наші погані і хороші діяння, – він характеризує всю нашу сутність. Оскільки благо (або Бог) є ідентичним із самим буттям, а зло – з небуттям, то та людина, яка уникає участі в творенні добра (буття), скочується в небуття.

Поступово в середньовічній філософії починає ставитися питання не тільки про божественну Суцність, але і про природу людини. Так, Максимус [Maximos der Bekenner] розрізняє в волі людини, створеної «за образом та подобою Бога» два наступних моменти: «природна воля» людини як вільний прояв його сутності і «свідомо спрямована воля» особистості на пізнання своєї власної сутності. Розрізнення, проведене в теології з приводу подвійної волі Христа – божественної та людської – дозволяє Максимусу сформулювати власне людське «вимір» свободи: свобода – це божественна мудрість людського існування, існування як особистості. Свобода, що виникає з природи людини, означає здійснення божественної мудрості в діяльності окремої особистості. Можна зазначити парадоксальність християнської філософії: з одного боку – її вимоги раціоналістичного характеру, з іншого – природний для неї (та її предмету) – ірраціоналізм, ідея ідеальної свідомості – звільнення від мирського, секулярного на користь сакрального-віри.

Бердяєв М.у своїй праці «Філософія вільного духа» зазначає: «Ідея свободи є центральною в християнстві. Без свободи незрозумілою є світобудова, ані гріхопадіння, ані спокутування. Без

свободи неможливо зрозуміти феномен віри. Без свободи неможлива теодицея, немає сенсу світового процесу. «Якщо Син звільнить вас, то істинно вільні будете» (від Іоанна). «І пізнаєте істину, й істина зробить вас вільними» (від Іоанна). «Ви куплені дорогою ціною, не ставайте рабами людей» (Ап. Павло). «Де дух Господній, там свобода» (Ап. Павло). Це не є диференціальна постановка питання про свободу волі, це є інтегральна постановка питання про свободу духу. Тут свобода є цілісною атмосферою духовного життя, її першооснова. Зі свободою пов'язана особлива якість життєвідчуття і життєрозуміння. Християнство передбачає дух свободи і свободу духу. Поза цією духовною атмосферою свободи християнства не існує і воно позбавлене всякого сенсу» [3, с. 134].

В контексті свободи волі відбувалось ствердження ідеї свободи і в епоху Середньовіччя, формувалось метафізичне обґрунтування унікальності людини як особи та її незалежної самоцінності. Середньовічна філософія зосереджувалася на теологічній проблематиці, оцінюючи людину як продукт Божої волі та задаючись питанням, яким чином ми можемо визначати свою долю і як це узгоджується із всемогутністю, всезнанням Бога. Згідно з поглядами Августина, не можна надавати надмірного значення людській свободі, бо остання залежить від Бога. У своєму трактаті «De libero arbitrio» (Про вільну волю) він розглядає проблему теодицеї та спирається при цьому на ідею раціоналістичного упорядкування світу. Августин вважає, нібито Бог споконвічно призначає незначну меншість людей до райського життя, а абсолютну більшість – до мук пекла, не зважаючи на те, добрими чи злими вони є в земному житті. Він дійшов заперечення можливості вибору. Цим вченням, яке Августин розвинув на метафізичному рівні, свобода людини значно утискувалася. Людина розумілася як несамостійна, духовно нерозвинена, така, що потребувала постійного педагогічного втручання й виправлення. На думку Августина, ідея морального закону може виступати як мотив людської поведінки. Пізніше ця схема у Августина змінюється концепцією приречення і призводить його до «остаточного розриву з етичним раціоналізмом». Людина вільна у виборі не грішити, не піддаватися спокусам і бажанням. Людина може бути врятованою завдяки лише благодаті божій. Від власного вибору людини залежить прийняти гріх або ж утриматися від гріха. Августин вважає, що воля є «причиною самої себе» і може бути визначена через цю самопричинність. Це означає, що безумовна свобода людини, властива людині як духовному суті і підносить її над рештою природного світу, веде індивіда до становлення його як особистості, створеної творцем. При цьому воля людини може бути спрямована

як на ниці спонукання (*cupiditas*), так і на своє вищий прояв – любов до Бога (*caritas = motus ad fruendum Duo*).

У працях Ансельма Кентерберійського та у Томи Аквінського поняття свободи сягає ще більш високого ступеня абстракції і свобода починає розглядатися як чисто інтелектуальна здатність, близька до здатності судження. Воля є вільною від будь-яких проявів зовнішньої необхідності і її рішення є необхідністю самі для себе. Так, Ансельм Кентерберійський визначає свободу як мету, яку нам показує розум, а воля вибирає цю мету. Філософ розглядає два рівня реалізації свободи – до гріхопадіння і після. «Яка воля здається тобі більше вільної: та, яка настільки сильно хоче і може не грішити..., або та, яку як-небудь та можна схилити до гріха?» Він визнає наявність двох різних здібностей у людській волі, якими вона може самовільно розпоряджатися. Але обидві вони є непримусовими і тому рішення волі завжди залишається добровільним. Згода волі на що-небудь вона дає з себе самої, а не в силу природи або необхідності. [6, с. 54].

Тома Аквінський більшої ваги надавав самостійності людських дій: треба визнавати свободу волі, бо без неї зникає відповідальність людей за свої вчинки і, отже, перекладатиметься зло на Бога. Свобода волі дає змогу робити вибір між добром і злом. Тома Аквінський зумів знайти цікаве рішення проблеми свободи волі. Він вважав, що Бог дав людині свободу волі і перестав втручатися в його повсякденні справи. Людина може самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність, а після смерті її душа дає Богу звіт про свої дії. Тому слід пам'ятати про відповідь, яку ми будемо тримати перед Богом, і прагнути здійснювати тільки добрі справи. Таким шляхом вдається поєднати ідею всемогутності Бога з існуванням у світі зла, зі здатністю людини самостійно приймати рішення, робити вчинки і відповідати за них. Всі речі, живі й неживі істоти у світі, згідно Томи, рухаються до певної цілі. Предмети матеріального світу рухаються божественною волею. Дії людини спрямовуються її власною волею. Людина відрізняється від нерозумних істот тим, що вона є господарем своїх дій. Таке виключне положення людини забезпечується її розумом та волею, які є умовою свободи. Волю філософ визначає як розумне устремління, бо вона рухається самим Богом. Тома Аквінський визнавав також певну необхідність заслуг перед Богом, що їх може заробити людина, а отже, допускав момент самодіяльності волі. Це був значний крок, порівняно із вченням Августина, який відкидав будь-яку усвідомлено самостійну участь людської волі у досягненні небесної цілі.

Отож, на відміну від давньогрецької філософії, яка переважно вчила про необхідність, показовим у середньовіччі було вчення, що

виходило з відносної свободи, яку Бог надав людям. Свобода людини потребує свободи Бога.

Висновки і перспективи. Отже, в середньовіччі розуміння свободи визначається як вибір між добром і злом, як прояв досконалості людської природи. Прагнення філософів розв'язати проблему вільного рішення – *liberum arbitrium* – і закону відплати за порушення Божественних встановлень призводить до виникнення нової проблеми: залишаючись в межах теоцентризму, середньовічна думка втрачає зв'язок з живою євангельською традицією, з якої починається її історія. Завдяки християнству була відкрита людська індивідуальність, засобом її спасіння, переходу в «царство небесне», то є царство свободи, є метафізична любов до Бога. Але така любов означає і цілком усвідомлену відповідальність людини перед людьми. Наділена Богорозумінням, людина сама обирає свій шлях – шлях спасіння або загибелі. Свободу людини теологи визнають, щоб розв'язати основну проблему теології – виправдати Бога, перекласти зло з Бога-творця світу на людину. Тому свобода є можливістю творити не тільки добро, але й зло. Оскільки свобода людини принижує велич Бога, – всіляко принижують людей – через розуміння зла як недостатність добра тощо. Це приниження почало зникати в добу Відродження, коли людину з її нескінченим пізнанням і творчістю було проголошено сумірною з Богом, подібною до нього. П'єро Помпонацці, Ніколо Маккіавеллі, Лоренцо Валла, Еразм Роттердамський обґрунтовували право людини на необмежену свободу, яку повинні виправляти сумніви, критична самооцінка, терпимість до інакомислення, здоровий глузд і розумне почуття міри. Особиста свобода, право на самостійність і незалежність у судженнях, звільнення свідомості від нав'язаних церквою стереотипів – невід'ємні риси людини. Епоха Відродження формувала і виховувала універсальну особистість, вільну в своїх думках і почуттях. «Я вільно висловлюю свою думку про все, навіть про речі, що перевищують іноді моє розуміння. Моя думка про них не є мірою самих речей, вона лише повинна роз'яснити, якою мірою я бачу ці речі» [7, с. 32]. Це зауваження вдало вкладається в проблему суб'єктивності вибору.

References

1. Anselm Kenterberysky. About freedom of choice. Available at: <http://mustellanivalis.wixsite.com/franz-engel/anselm-o-svobodnom-vibore>.
2. Baumeyster, A. ed. (2012). Toma Akvinsky: vstup do myslenia. Boh, buttia i piznannia [Thomas Aquinas: Introduction to Thinking. God, being and cognition]. Kyiv: Duh i litera, 408.

3. Berdiayev, N. ed. (1994). *Filosofiya svobodnogo duha. Praktika i apologetika hristianstva* [Philosophy of free spirit. Practice and apologetics of Christianity]. Moscow: Respublika, 480.

4. Biblia. Available at: <http://www.bible.com.ua>.

5. Kulenko, V. P. (2016). Racionalnyj ta kulturno-tradycijnyj pidxody do vyrishennya problemy suspilnogo porozuminnya [Rational and cultural-traditional approaches to solving the problem of social consensus]. *Herald of the Kharkiv National University of VN Karazin*, 56, 15-21.

6. Tabachkovsky, V. G., Bulatov, M. O., Lutiy, T. V., Hamitov, N. V., Yarosh, O. A., Zahorodnuk, V. P. (2005). *Ludina v tsivilizatsii XXI stolittia: problema svobody* [Man in the civilization of the XXI century: the problem of freedom]. Kyiv, Naukova dumka, 273.

7. Monten', M. (2002). *Opyty* [Experiences]. Moscow, AST, 430.

8. Savytska, I. M. (2013). Svoboda yak zvilnena svidomist': istoriko-filosofs'kiy dyskurs [Freedom as a liberated consciousness: historical and philosophical discourse]. *Herald of the Kharkiv National University of VN Karazin*, 49(1), 67-71.

9. Suprun, A. G. (2016). Tvorchist' yak osnovny element innovatsiy v nauksi ta osviti [Creativity as the main element of innovation in science and education]. *Herald of the Kharkiv National University of VN Karazin*, 53, 129-133.

10. Evans, G. R. (1993). *Philosophy and Theology in the Middle Ages*. NY: Routledge, 141.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ СВОБОДЫ В ХРИСТИАНСКОЙ ФИЛОСОФИИ ЭПОХИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

И. М. Савицкая

Аннотация. В контексте статьи рассматриваются вопросы о природе человеческой воли, соотношении воли и интеллекта, свободы человека и Божественной благодати, как необходимого условия спасения. Исследуются средневековые концепции свободы воли. Отмечается, что благодаря христианству была открыта человеческая индивидуальность, средством ее спасения, перехода в царство небесное – царство свободы, является метафизическая любовь к Богу. Но такая любовь означает и вполне осознанную ответственность человека перед людьми.

Ключевые слова: свобода, освобождение сознания, свобода выбора, свобода воли, необходимость, ответственность, спасение, благодать

THE STATEMENT OF THE PROBLEM OF FREEDOM IN THE CHRISTIAN PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES

I. M. Savytska

Abstract. In a context of article questions of the nature of human will, a ratio of will and intelligence, freedom of the person and Divine good fortune, as necessary condition of rescue are considered. It is noted that thanks to

Christianity, a human individuality was discovered. The means of its salvation, the transition to the kingdom of heaven - the realm of freedom, is the metaphysical love of God. But such love also means a fully conscious responsibility of the person before people.

Keywords: *freedom, freedom of choice, free will, consciousness exemption, responsibility, rescue, good fortune*

УДК 223.7:316.722

МЕДІАЦІЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОНФЛІКТІВ: ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО ПРИТЧУ

Т. В. ДАНИЛОВА, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**
E-mail: danilova_tv@ukr.net

Анотація. *Для подолання негативних наслідків міжкультурного спілкування, спричинених зіткненням різних тунелів реальності, необхідно вийти за межі власної символічної території. Це можливо здійснити за допомогою використання такої нарративної структури як притча.*

Знайомство з притчами допомагає розширити набір моделей сприйняття світу, змінити позиції учасників діалогу. Притчі виступають посередниками у відносинах між представниками різних культур.

Ключові слова: *міжкультурний діалог, міжкультурний конфлікт, притча, тунель реальності, ціннісні орієнтації*

Актуальність. *Однією з особливостей міжкультурного діалогу є проблематичність взаєморозуміння, обумовлена повним або частковим незнанням матриць іншої культури. Стає очевидним, що цей діалог вимагає максимуму зусиль, особливо в сучасних умовах. Примножуються виклики, які становлять загрозу самому людству, загострюються проблеми у відносинах між представниками різних політичних, соціальних, релігійних груп.*

Причина конфліктів полягає, зокрема, в тому, що кожна людина перебуває у власному тунелі реальності [6] та сприймає світ через певний набір фільтрів. Світ багатоманітний сенсорними проявами,

---

© Т. В. Данилова, 2017